

MODERNLEŞME İLE BİRLİKTE YAŞANAN TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMLER

Prof. Dr. Naci BOSTANCI

Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dekanı

Modernlik, kafamızın karışık olduğu konulardan birisidir. Aşağı yukarı 200 yıldır süregelen tarihimize baktığımızda, en çok tartıştığımız bahsin modernlik olduğunu görürüz. III. Mustafa ve II. Mahmut ile birlikte modernleşme girişimleri başlar. Osmanlının son döneminde yetişmiş kadrolar, yönetici irade, kamusal müzakere ortamı bugünle kıyaslanamayacak kadar zayıftır.

Çöken imparatorlukların kaderi şu şekilde açıklanabilir: Geçmişin ihtişamı, geçmişin gücü, dünya üzerinde oynamış oldukları o büyük rol, onların dışarıya açık bir akılla kendilerine bakmalarına, kendilerini dışarıdan bir akılla eleştirel bir şekilde görmelerine mâni olur. Osmanlı tarihçilerinin ilk defa, “dışarıdakiler bizim hakkımızda ne düşünüyorlar” şeklinde bir dış bakışla kendilerine bakmaları Peçevi İbrahim Efendinin tarihçiliğiyle başlar. Peçevi İbrahim Efendi, “bizim sultanlarımız hakkında acaba Avrupalılar ne yazmışlar, sultanların hayat hikâyeleri nasıl dile getirilmiş” gibi bir merakla dışarıdakilerin Osmanlıya bakışlarını incelemiştir. Aslında, “entelektüel” derken, kendi akli ve bilinciyle dışarıdan bakış geliştirebilen, dışarıdan bir akılla kendisine ve toplumuna bakabilen insanları kast ederiz. İmparatorluklar zamanla kendi içlerine gömülürler. İbn-i Haldun’dan Thomas Hobbes’e kadar birçok tarihçi örneği vardır ki iktidarların sirküle olduğunu anlatmaları; her iktidarın, tıpkı bir organizma gibi, doğup büyüüp yaşayıp sonra da öldüklerini söylemeleri biraz da bu kaderle, tarihi seyirle alakalıdır.

III. Mustafa, Osmanlı’da işlerin yolunda gitmediğini görünce, o dönemde, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’na bakar ve onların sağlam ordusu, sağlam maliyesi, iyi eğitimleri dikkatini çeker ve ilk yenilik hamlelerini başlatır. II. Mahmut’un modernleşme adına yaptığı ve toplumla paylaşılan üç temel pratik vardır: Birisi, setre ve pantolon giyilmesi, diğeri, resmi dairelere padişahın resminin asılması, bir diğeri de, resmi davetlerde şarap içilmesidir. Bu üç uygulama çok öne çıkmış ve popülerleşmiştir. Sonraki dönemlerde de (Ohannes Paşa’dan Parvus Efendiye kadar, Mehmet Ali Ayni’ye kadar) modernleşme çabaları devam etmiş, ardından önemli okullar (Harbiye, Tıbbiye, Mülkiye)

kurulmuştur. 19'uncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan çok temel tartışmalardan biri, "bu İmparatorluk acaba tarıma dayalı bir toplumsal ve politik sisteme mi dönmeli, yoksa batılı ülkelerde görüldüğü gibi, sanayileşmeyi esas alıp ona uygun bir tarzda mı örgütlenmeli?"dir.

Sonraki olaylar ise şu şekildedir: 1852'yle birlikte borçlanmanın başlaması, 1881 Muharrem Kararnamesiyle Düyunu Umumiyenin Osmanlıya girişi, Osmanlı-Rus Savaşı (1876-1877), II. Abdülhamit Han yönetimi, I. Meşrutiyetin ilanı, Anayasa, sonra Jön Türkler, İbrahim Temo, İshak Sükutî, Yakup Cemil üçlüsünün örgütlediği İttihat ve Terakki, sonra, -çöken imparatorlukların kaderi- hem kahramanlıkta, hem akılsızlıkta paralel bir yarışın içindeki bir örgüt olarak İttihat ve Terakkinin, İmparatorluğun ve daha sonraki dönemin kaderi üzerinde oynamış olduğu büyük rol. İttihat ve Terakkinin kadrolarının içindeki en parlak isimlerden birisi Enver Paşa'dır ki, millet kendisine karşı sevgi doludur ve bugün bile birçok insanın ismi, Enver Paşa'ya atıfla "Enver"dir.

Enver Paşa, Harbiye Okulunu birincilikle bitirmiş parlak bir subay ve zeki bir insandır. İmparatorluğun bütün yükünü ve ağırlığını üzerinde hisseden, tüm hayatını da, bu imparatorluğu yeniden ihya etmenin üzerine kuran bir idealisttir Enver Paşa. Önce imparatorluğu bir arada tutmaya çalışır, sonra Turan ideallerine yelken açar. O dönemde sosyoloji bilgisi yeteri kadar popüler olmadığından, ayrıca yıkılan imparatorluklarda sosyal realiteyle yüzleşmek yerine muhayyel bir dünyada yaşamak, okuryazarlara, bürokratlara, aydınlara daha çekici geldiğinden, sürreel bir âlemde siyaset yapmaya devam eder. Mondros Mütarekesi'nin ardından Orta Asya'ya gider. Enver Paşa, Sarıkamış'ta askeri taktik olarak çok zekice bir iş yapmıştır aslında. Beklenmedik bir şekilde Rusları arkadan vurmaya planlamıştır ama burada hesap edilmeyen yine bir gerçekçiliktir. Kış mevsiminde askerlerin sırtında yazlık elbise vardır ve lojistik neredeyse sıfırdır. Doğu cephesinde askerlerin büyük bir kısmı, düşmanla savaşmaktan değil, tifüsten hayatını kaybetmiştir. Asker bir yerden bir yere nakledilirken genellikle tabanvayla (yayan) gidebilmektedir. Hayvan yoktur, tren yoktur, yol yoktur. Böyle bir ortamda, sırtındaki yazlık urbalarıyla askerleri Allahuekber dağlarından geçirmeye çalışır. Ama bu askeri intikal harekâtı, harita üzerinde parmağın kaydığı kolaylıkla yapılamaz. Enver Paşa askerin başındadır. Donmakta olan askerlere çıkarır eldivenlerini verir, çıkarır elbisesini verir, her birini kendi evladı gibi kucaklamaya çalışır, ama bütün bir orduyu kucaklayıp o dağları aşamaz. Bu da, romantik akılsızlıktır: Daha sonra, Orta Asya macerasında da Enver Paşa'ya eşlik edecek bir akılsızlık. Aynı Enver Paşa, Balkan faciasının ardından, Birleşik Kuvvetler İstanbul'a kadar yaklaştığında, tam bir sergerde ve maceraperestlikle o güçleri yarmış ve Edirne'nin kurtuluşunu sağlamıştır.

Enver Paşa'nın önemi, İmparatorlukların çökme dönemlerinde, yüksek idealler, büyük kahramanlıklar, büyük ülke sevgileri ve akılsızlıkların kol kola olabileceğini göstermesidir. İnsanlar memleketlerini çok ateşli bir şekilde seviyor olmanın hatta büyük bir aşkla seviyor olmanın, onların memleketleri adına yaptıkları her şeyi affettirebileceğini zannedeler. Oysa memleketi severken akılla sevmek gerekir. Akılsız sevgi, hem memleketle olan ilişkilerde, hem de insan ilişkilerinde başa beladır.

John Steinbeck'in "Fareler ve İnsanlar" romanında, Fareler ve İnsanlar'ın iki kahramanı vardır; Birisi, ufak tefek, güçsüz, diğeri, iriyarı, son derece güçlü; ama küçük olan akıllı, büyük olan biraz akıldan piyadedir. Büyük olan polis tarafından aranmaktadır. Aranmasının sebebi, sevdiği kızın başını okşamaya çalışırken, kuvvetini ayarlayamayıp onu öldürmesidir. Bazen insanlar, sevdikleri şeyi (bu, ülke de olabilir), ateşli bir şekilde sevmeye çalışırken ölümüne sebep olabilirler.

Cumhuriyet'in ilan edilmesinin ardından modernleşme hamleleri ve modernliğe ilişkin kafa karışıklığımız devam etmiştir. Gökalp'in, "Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim, Batı medeniyetindenim" şeklinde sentezi vardır. Böylelikle, Batılılaşmayı kabul etmenin bir sakınca taşımadığı düşüncesi, Gökalp üzerinden kendisine meşruiyet bulur. Diğer taraftan, Sait Halim Paşa, Mehmet Akif Ersoy gibiler vardır. Onlar da, daha İslamcı gelenek içerisinden gelmekle birlikte, modernlikle, fenle, ilimle, teknikle son derece bağlantılıdır ve mutlak surette, Avrupa kaynaklı medeniyetin, özellikle bilim ve teknikle ilişkili kısımlarının adapta edilmesine, kabul edilmesine çok ateşli bir biçimde yandaşırlar. Sonuçta, Yusuf Akçura, meşhur üç tarzlı siyasetinde, "Baticılar, İslamcılar, Türkçüler" diye çeşitli ekolleri vasıflandırır ve sınıflandırır. Aslında bu ekollerin hepsi, aralarında kimi farklar olmakla birlikte, modernleşme, Batılılaşma konusunda birbirine yakın görüşler serdediler. Batıyı reddetmek, Batının ürettiği her tür anlayışa, düşünceye, kültüre, bilime ve tekniğe itiraz etmek şeklinde bir çıkış bu üç ekolün hiçbirisinde yoktur. Hepsi, Batının şöyle ya da böyle kabul edilmesi, nihayetinde oraya yaklaşılması gerektiğine ilişkin ortak bir kanaate sahiptirler ve Türkiye'nin ve bütünüyle İslam dünyasının kurtuluşunu da, Batıyla bu tür bağlar-ilişkiler kurmasında görürler.

"Batı" dendiğinde, 2010 yılında Türkiye'deki bir insanın muhayyilesinde canlananla 1910-1920'li yıllarda Türkiye'de yaşayan bir okuyuzarın zihninde canlanan aynı Batı değildir. 1910-1920'de; üzerinde güneş batmayan İmparatorluk İngiltere ve kolonyal (sömürgecilik) sistem varlığını sürdürüyordu. Dünyanın çeşitli yerlerinde, özellikle Afrika'dan Asya'ya kadar birçok coğrafyada özgürlük için Batılı güçlere karşı mücadeleler devam ediyordu. Dolayısıyla, Batı

dendiğinde, bir taraftan muhteşem gemiler, yüksek teknoloji, bilim ve teknikteki gelişmeler; diğer taraftansa, bu kolonyal sistem dolayısıyla sömürülen ülkeler, insan güçleri yağma ve talan edilen çeşitli topluluklar akla gelmekteydi. Batı, insanların kafasında böylesine dualistik bir karaktere sahipti. Bugün, o tarihsel geçmişe ilişkin trajik sayfaları biraz unutmuş biçimde, daha çok, Batının kültüre, sanata, tekniğe ve bilime ilişkin güzel yüzü üzerinden bir Batılı muhayyileye sahibiz. Esasen, Batıdaki bu iki damar dünde vardı, bugün de var ve muhtemelen yarın da olacak. Modernleşme dediğimizde, bütün bu tarihsel hatıralar bir şekilde çeşitli katmanlar hâlinde Türkiye'deki insanların zihninde canlanıyor.

“Modern” kelimesi “yeni” anlamına gelir, başka hiçbir anlamı yoktur. Yeni olan çekicidir ve iyidir. Bir Batılı düşünürü göre: “bu, yeni olanın tiranlığıdır, çünkü yeni olan her şeyi iyi addedersek, iyi kabul edersek, bunun getirdiği hegemonik bir durumla karşı karşıyayız demektir.”

Tarih içerisinde herkes kendisini, geçmişe nispetle modern sayıyor. Romalılar 5'inci yüzyılda, “biz moderniz, çünkü 4'üncü yüzyıla göre yeniyiz” diyorlardı. Böyle düşünüldüğünde modernlik, öncekine göre yeni olan manasında her dönem kullanılabilir bir kavram. Bugün ise modernlik, Son 200 yıl içerisinde Avrupa'nın yaşadığı değişim ve dönüşüm olarak algılanıyor. Son 200 yıl içerisinde Avrupa'da bazı şeyler değişmiş ve bunlar sınırlı değil köklü değişimler olmuştur. Peki, ne değişmiştir? Birincisi; toplumsal yapı ve örgütlenme. İkincisi; siyasal yapılar: İmparatorluklar, krallıklar gitmiş, ulus devletler ortaya çıkmış. Bu, yepyeni bir konsepttir. Nihayet ekonomik yapı değişmiş. Tarıma ve atölye tipi üretime dayalı örgütlenme yerine, büyük fabrikaların olduğu, piyasa için üretim ekseninde örgütlenmiş bir iktisadi yapı ortaya çıkmıştır. Bunların her biri toplumsal ve politik hayatta beraberinde çok çeşitli etkiler doğurmuştur. Atölye tipi üretim, sınırlı ve dar bir alana yönelik üretimdir. Daha çok aile işletmesi biçimindedir. Fabrikaya geçtiğinizde ise örneğin burjuvazi gibi yeni sınıflar ortaya çıkar. Aslında burjuvazi literatürde 1007 yılından beri vardır (kitaplarda yazar) ama toplumsal asli bir güç olarak sahneyi girişi fabrikalarla birlikte.

Burjuvazi, siyasal iktidarı toprak soylularından alan ve yepyeni bir dünya kuran toplumsal kesimdir. Marks 1848'de yayınladığı Manifesto'da, burjuvaziyi, ilerici bir güç olarak saygıyla selamlar. Aslında Marksistler zannederler ki, Marks burjuvaziyi aşağılar, burjuvaziyi adam yerine koymaz. Hiç de öyle değildir. Marks, onun tarihte oynadığı ilerici rolün altını dikkatle çizer, çok saygılı bir şekilde davranır ve burjuvaziyi hiç hafife almaz.

Keza, aynı şekilde şehirlerde, ücretli emeğiyle geçinen “proletarya” diye bir sınıf doğmuştur. Şüphesiz proletarya, 19'uncu yüzyılda, çok dramatik şartlarda yaşayan bir sınıftır (gerek edebi kitaplara, gerek o dönemde yazılmış

tanıklıklara bakacak olursak). 6 yaşından büyük herkes 18 saatten fazla çalışmaktadır. Çocuklar da çalışır ve hatta bir Fransız tarihçiye göre, çocukluk kategorisi ortaya ilk kez çıkar. Yani ondan önce “çocuk” yoktur, çocuklar büyüklerin küçük kopyalarıdır. Dolayısıyla, Charles Dickens’in “İki Şehrin Hikâyesi”ni anlattığı tablolar (çocukların çalışması, sefaleti) olağandır. 6-7 yaşındaki çocuğun arkasına tekmeyi yapıştırıp “koş, şu kömür ocağından şu kömürleri getir” diyen büyük, “çocuğa böyle muamele edilir mi” diyen modern zamanın insanına nispetle, çocuğa öyle davranmadığımı, aslında büyük insanlara nasıl davranıyorsa ona da öyle davrandığımı düşünecektir. Çocuk diye bir ayırım yapmayacaktır, çünkü çocukluk kategorisi biraz bu modernliğin icadı şeklinde değerlendirilir. 18 saat çalışıyorlar ve bunun karşılığında ancak hayatlarını geçindirecek kadar bir ücret elde edebiliyorlar. Şöyle bir manzara vardır: Sabahın köründe kalkmış, -tabii, kişi 18 saat çalışınca sabahın köründe kalkacak-koltuğunun altına bir tane somun sıkıştırmış, asfalt olmayan ve elbette çamurlu olan yollarda fabrikaya doğru yollanan bir aile, akşama kadar, gece yarısına kadar çalışacak, sonra, koltuğunun altında bir ekmek, yine evine dönecek; bu, tam da Yunan mitolojisindeki Tanrı’nın cezası gibi bir hayat tarzı olarak hep böyle devam edecek. Hiç bir değişme, şartların gün gelip dönüşeceği ve talihin onlara da geleceği bir durumun olmayacağı, buna yönelik bir inancı besleyecek hiçbir değişimin ipucunun ortaya çıkmadığı bir dünya...

Dolayısıyla, 1848’de Marks Manifesto’yu “Dünyanın bütün işçileri birleşin, çünkü zincirlerinizden başka kaybedecek hiçbir şeyiniz yok” cümlesiyle bitirir. Hakikaten, 1848’de Avrupa’daki işçilerin zincirlerinden başka kaybedecek hiçbir şeyleri yoktur. Ondaki sonraki tarihlerde, sosyal demokratlara göre veyahut da kimi radikal devrimcilere göre, başka zincirler edinmişlerdir. Bu başka zincirler otomobillerdir, çalışma saatlerinin düşmesidir, sendikal mücadelenin getirdiği imkânlardır. Böylece, işçilerin hayatları düzelmiştir ve bir bakıma kapitalizmle uzlaşmışlardır. Gündelik çalışma süresi 12 saate inmiştir (şimdi ise 8 saat). Ücretleri yükselmiş, yaz tatillerine gitmeye başlamışlar ve otomobilleri olmuştur. Böyle olunca da, bunlar artık yeni zincirler olarak, onları düzene ve topluma bağlayan, kapitalizmle uzlaşmalarını sağlayan unsurlar şeklinde değerlendirilir. Hatta kimi radikal sosyalistler, işçilerin bu şekilde, sendikal mücadele marifetiyle haklar edinmelerine şiddetle itiraz ederler. Bunlardan biri, Marks’ın küçük kızı Mary’le evlenmiş Paul Lafargue’dır. Paul Lafargue, “Tembellik Hakkı” diye bir kitap (küçük bir risale) yazmıştır; Kredo’dan sonra, Kur’an’dan sonra en çok okunan kitaplardan birisi olarak görülür. Paul Lafargue, dört milletten (Polonyalı, Alman, Fransız, Yahudi) müteşekkil bir melezdır. Burada, işçilerin haklar edinmesine şiddetle karşı çıkar ve bunun devrimci gücü nasıl yok ettiğini anlatır. Sendikal mücadelenin yanında olan bütün sosyalistleri

eleştirir. Devrimin itici gücü olan işçilerin ancak zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri olmazsa devrimi gerçekleştirecekleri inancını bir kez daha ifade eder.

Ford Şirketi o dönem işçiler için T 39 model bir araba üretir. O dönemin parasıyla düşük bir fiyat olan 2500 dolara satılır. Böylelikle işçiler, araba sahibi olarak düzene bir de araba üzerinden ekleniyorlar. Aslında o dönem araba, yüksek teknoloji ve pahalı bir üründü. Ford Company'nin başındaki Ford, "işçiler, bizim ürettiğimiz T 39 model arabalardan istedikleri renkten seçmekte özgürdüler, siyah olmak şartıyla" diyordu; çünkü ucuz olsun diye arabaları sadece siyah üretiyorlardı. "Tabii seçme özgürlüğü var, siyah olmak kaydıyla" diyordu. Bu da insanlara, seçme özgürlüğü ve onun kayıt şartı üzerine ilham verici veciz bir söz olarak fikir veriyordu.

Her değişme beraberinde başka değişmeler getirir. Mesela modernlik deyince, bilim ve teknikteki inanılmaz gelişmeleri düşünmek gerekir. Bilim ve teknikle insan ilişkisi farklı bir yapıya sahiptir. Yunan mitolojisinde çobanların Tanrı'sı Pan vardır. Çobanların Tanrı'sı Pan'ın gövdesi keçi, kafası insandır. Çobanlıkla uğraşınca insan biraz keçiye benzediği için olsa gerek, Pan böyle resmedilmiştir. Bilim ve teknikle uğraşan insan da, tıpkı Pan gibi, bir tarafıyla teknoloji, onun Hardware'si (unsurları), diğer tarafıyla da, insan kafasından müteşekkil yeni bir varlığa dönüşmüştür.

İnsanın hep aynı insan olarak kaldığı, teknolojinin ise değiştiği ve insanoğlunun bu teknolojileri kullandığı şeklinde bir değerlendirme doğru değildir. Teknoloji, kendine ait değerlerle birlikte geliyor, insan onu kullandığı kadar o da insanı kullanıyor ve dönüştürüyor. Bunun belki en çarpıcı örneklerinden biri yazıdır. Yazı, bir teknolojidir. Yazıyı, doğumuyla birlikte, belli bir yaşta sonra öğrenen, yazılı kültürün içinden yetişen insan dünyayı belli bir biçimde, yazı teknolojisi üzerinden görür. Oysaki 4000 yıldır yazı var ve ondan önce insanoğlu yüz binlerce yıldır bu yeryüzündeydi ve yazı yoktu.

Yazı, bir teknoloji olarak, bizi dönüştürmüştür. Yazının mantığı Giriş, gelişme, sonuçtur. Biz de hayatı giriş, gelişme ve sonuç olarak görür ve öyle bir kompozisyon üzerinden okuruz. Nietzsche der ki, "hakikat, yanılısama olduğunu unuttuğumuz sanılmalarıdır." Biz de, okuryazarlık marifetiyle kimi yanılısamarları unutuyoruz ve hakikileştiriyoruz. Okuryazarlığın getirdiği bir perspektifi, dünyanın hakiki okuması biçiminde görüyoruz.

Luria isminde bir Sovyet bilim adamı 1930'lu yıllarda, Orta Asya'nın derinliklerinde okuryazar olmayan, insanlarla uzun görüşmeler, mülakatlar yapıyor. Onların dünyayı nasıl algıladıklarına, kendilerini nasıl gördüklerine ilişkin ilginç tespitlerde bulunuyor. Köydeki insanlara, kâğıda bir yuvarlak çizerek, "bu nedir" diye soruyor. Köylüler bakıyorlar, "tekerlek" diyorlar; çünkü

somut bir şey, hayatında tekerlek var, daire diye bir şey bilmiyor. Luria diyor ki, “aranızda hiç otobüs gören var mı?” Birisi el kaldırıyor, “ben bir zamanlar görmüştüm” diyor. “Otobüs nasıl bir şey” diyor. “Otobüs, dört tane ayağı var, güneş geçmesin diye üstünde bir gölgeği var, içindeki sandalyelere de insanlar oturuyor, kendi kendine gidiyor, canım, bir otobüsü gören herkes bilir, ben nasıl anlatayım” diyor. Okuryazar hiç kimse otobüsü böyle anlatmaz. Luria diyor ki, “siz Orta Asya’da yaşıyorsunuz, bu bölgede boz aylar vardır, ama Sibiry’a da şehre giderseniz, orada da beyaz aylar vardır, sen mesela o şehre gitsen, karşına bir ayı çıkacak olsa, ne renk çıkar?” (Aristo mantığı, analogi). Okuryazar bunu hemen beyaz ayı diye soyutlar. Oysa köylü düşünüyor, “vallahi beyim, ayı bu, belli olmaz, bozu da çıkar beyazı da.” Luria bir köylüye “sen kişisel olarak kimsin, bana kendini anlatır mısın?” diye soruyor. Modern insan için bunun cevabı kolay: CV, “falan yerde doğdum, filan yerde okudum...” O tarihte doğan, o okullarda okumuş olan bir sürü insan var ama bir kompozisyon içinde kendi kişisel kimliğimizi CV’ler üzerinden anlatıyoruz. “Sen kimsin” denildiğinde köylü düşünüyor, biraz terliyor, “vallahi beyim, bizler iyi insanlarız” diyor.

Sözlü kültürün içindeki insanlar giriş, gelişme, sonuç şeklinde konuşmazlar. Söze ortasından başlarlar ve neden bahsettikleri ancak sözleri bitince anlaşılır. Günümüzde bu tekniği kullanan filmler çekiliyor.

Sonuçta, yazı insanın dünyaya bakışını değiştirir. Yazı ve kitap her zaman aynı şekilde yazılmaz ve basılmaz. Eskiden yazı hiç ara vermeden yazılırdı. Örneğin, İbrani alfabesi, Arap alfabesi. Arap alfabesi hâlâ öyledir. Eskiden esreler, ötreler, vavlar, onların kullanılma biçimleri de yoktu. Dolayısıyla, yazının ne söylediğini anlamak için insanın kafasıyla kulağının duyması gerekirdi. Dolayısıyla, yazı, arada boşluk olmadığı için, esreler ötreler olmadığı için sesli okunurdu. Sessiz okuma kitapla birlikte çıkmıştır. Başka insanlar okuryazar olmadığı için, okuyan bağırır: kendi kulağına ve başkalarının kulağına okur. Bu okuma biçimi Kabala mezhebinin çok temel bir karakteristiğidir.

Kitabın en önemli özelliği (Luria’nın “sen kimsin” sorusuyla bağlantılı), sessiz okuma marifetiyle, iç konuşma sağlayan bir teknoloji olmasıdır. Kulağımıza değil de, kendi içimize okuruz. İngilizce “Person (kimlik, kişilik)” kelimesi vardır. Person kelimesi Latince “Per-sonare”den gelir. Per-sonare de, “sonar”, derinlik aleti, sinyal gönderen alet. Per-sonar: Adam başına derinlik (Person). Adam başına derinliği oluşturan, yani kişiyi kâğıt gibi olmaktan çıkartıp ona bir iç kazandıran kitaptır. Zaten kitap okuyanlar üç boyutlu olur, okumayanlar da kâğıt gibi olur. Bazen bu kâğıt gibi insanları okuryazarlar dünyasında bile görürüz.

Teknoloji bizi böyle dönüştürüyor. Cep telefonu marifetiyle kutsal gecelerde, “bütün adreslere gönder”e basıp herkese SMS gönderiyoruz. Aslında hiç kimseye göndermiyoruz. SMS yazan birisinin kelime haznesi ve iletişim biçimiyle mektup yazan birisinin ki farklıdır. Dostoyevski, “Karamazov Kardeşler”i divitle yazıyor. Divit, kaz tüyünden yapılır. Hakkaya batırıyor bir kelime yazıyor ve tekrar hakkaya batırıyor bir kelime daha yazıyor. Her bir kelime üzerine düşüneceği, usuletle ve suhuletle yazıyı yazabileceği bir yazma biçimi ve bir de, bilgisayarın başında, saniyede bir makale üretilmesi anlam itibarıyla çok farklıdır.

19’uncu yüzyılda konuşma çok önemlidir. Amerikan başkanları o dönemde eyalet eyalet dolaşır, büyük topluluklar bir araya gelir ve onların rekabetçi konuşmalarını dinlerlermiş. Charles Dickens Amerika’ya gittiğinde bir meydanda 400 bin kişi toplanmıştır. Günümüzde hiçbir pop sanatçısının ya da yazarın bu kadar kişiyi bir araya toplaması mümkün gözüküyor. Artık bütün kanallarda insanlar konuşuyor. Dijital çağda, sözün anlamını yitirdiği bir dönemin içindeyiz. Bütün bunlar teknolojiyle ilişkilerimizin getirdiği özellikler olarak ortaya çıkıyor.

Cep telefonu insanlara her an tetikte olmaları gerektiğine dair bir düşünce ve özel bir yerden çok değişik haberler gelecekmiş duygusu bahşeder. Bu yüzden insanlar telefonlarını her yerde ve her zaman açık tutmaya dikkat ederler. Musa’nın Tûr dağına çıkması gibi, artık cep telefonu olan herkes birer Mûsa olmuştur.

Güney Amerikalı yazar Cortez bir hikâyesinde insanın teknolojiyle ters çevrilmiş ilişkisini şöyle anlatır: “sana doğum gününde bir kol saati hediye edildi, aslında sana hediye edilen bir kol saati değildir, sana, ‘saatim acaba ileri mi gitti geri mi kaldı’ endişesi hediye edilmiştir, suya girdiğinde, ‘acaba islandı mı, bozuldu mu’ kaygısı hediye edilmiştir, başkalarının saatlerine bakıp ‘benimkinden daha mı iyi acaba, yoksa benimki kötü mü’ duygusu hediye edilmiştir. Aslında doğum gününde sen bir kol saatine hediye edildin.”

Graham Bell, 1867’de telefonu icat etme yolunda o ilk ve dev adımı attığında bir kilometre mesafedeki birisiyle telefonla konuşmayı başarıyordu. Finansör arayışında bir İngiliz lorduna icat anlatılıyor ve lord şu cevabı veriyor; “fakat hangi aptal, yüzünü görmediği birisiyle konuşmak ister, böyle bir icada insanlar hiç ilgi göstermezler?”

Fotoğraf 1834’te icat oldu. Fotoğrafi, “ışık yansıması” demektir. Şimdi herkesin fotoğraf makinesi var. Eskiden fotoğraf biraz kutsal bir işti. Stüdyoya gidilir, orada fotoğraf çekilir ya da eğlence yerlerinde kafanı bir deliğe sokar, kovboy olunur ve o resim saklanırdı. Şimdi insanoğlu o kadar çok fotoğraf

çekiyor ki, dönüp onlara bakmaya fırsatı kalmıyor. Sadece çekiyor olmak yeterli bir tatmin duygusu uyandırıyor.

Fotoğraf, insan ilişkilerini dönüştürmüş bir teknolojidir. Çünkü geçmişte örneği olmayan bir iş yapıyoruz: Bir insanı belli bir anında tespit ediyoruz ve ona, 20 yıl sonra dönüp kendisine bakma bahtsızlığını hediye ediyoruz. Fotoğraf için “nekrofil bir iş, yani yüzü ölüme dönük olanların yaptığı bir iş” denir. Sürekli birtakım şeyleri kaydetmeye çalışmak ve âdeta onun üzerinden yaşıyor olduğunu ve bir yerlere dokunduğunu kanıtlamaya çabalamak, gerçek hayatı ıskalayan bir iştir. Japonlar, çıplak gözle bakmazlar, hep bir objektifin ardından bakarlar, çünkü kendileri için yaşamazlar. Amaç dönüp evlerine gittiklerinde dostlarına göstermektir: Nerede ne yaptığının, ne olduğunun kanıtıdır. Aslında, son dönem Şeyhülislamlarından Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, yıllar önce “Fotoğraf-ı Reddiye” yazmış ve şimdi Susan Sontag’ın eleştirdiği (Susan Sontag her ne kadar farklı bir yerde dursa ve çağdaş fotoğraf üzerine eleştirel bir yaklaşım geliştirmiş olsa da) birçok konuyu daha önceden tartışmıştır.

1940’lı yıllarda bir Meksika valisi, kendisinin ölümsüz fotoğrafının çekilmesi için sipariş veriyor. Bir yerden gemiyle geldiğinde, rıhtımda geminin merdivenlerinden inerken muhteşem bir fotoğrafının çekilmesini istiyor. Fotoğrafçı geliyor, kutusunu kuruyor, vali merdivenlerden inerken, -her şeyi ayarlamış- tam deklanşöre bastığı sırada vali bir suikastçı tarafından vuruluyor ve böylelikle ölümsüz bir fotoğraf ortaya çıkıyor. Ama bu, valinin düşündüğü ölümsüz fotoğraf değildir tabii ki.

Modern zamanın harikaları olan otomobiller için, geçmişte at arabalarının geçtiği yollar uygun olmadığından, yollar yapılıyor. 1890’larda otomobillerin çıkmasıyla birlikte karşımıza bir hayat tarzı çıkıyor. Amerikan hayat tarzı denilen, geniş yolların, lüks ve büyük arabaların olduğu bir yaşama şekli türüyor. 1892 yılında İngiltere’de otomobil bir adamı çığnıyor (ilk trafik kazası), polis müessif bir hadise olarak tutanak tutuyor. Kazayı yapan kişiye verilecek bir ceza yok, çünkü kanunda bu durumla ilgili düzenleme mevcut değil. Kanunlar hayatı takip ediyor. Polis tutanağı tuttuktan sonra, “böylesine elim bir olayın ilk ve son defa olması dileğiyle” diye altına kişisel bir not düşüyor.

Modern hayatla birlikte insan yaşamına hız girdi. Lokomotif saatte 40 kilometre hız yapıyordu ve insanlar şunu tartışıyorlardı: “Bu kadar hızlı giden bir trenin kompartıman pencerelerinden hava boşalırsa insanlar soluksuz kalmaz mı?” 10-15 kilometre hıza almış insanlara 40 kilometre olağanüstü bir sürat gibi geliyordu. Hız devam etti. Önce gemiler, otomobiller, sonra zeplinler, uçaklar, roketler. İnsanlar artık uçaklarla inanılmaz yolculuklar yapıyor. 100 yıl öncesinde hiç kimse Atlantik’in 9 saatte aşılacağına inanmazdı.

Bu hızla birlikte, insanın dünyayı algılaması ve problemleri tartışması, müzakere etme biçimi de süratlenmiştir. Her şey alelusul, çok acele, çok stilize bir şekilde tartışılıp konuşuluyor. Problemler karşısında insanlar, hızın getirdiği bir acullukla davranıyorlar. Eco, Orta Çağ rahiplerini anlatırken, geniş elbiseler içerisinde zamanı geniş geniş kullanan ve okuryazarlığı, sürekli yeni kitaplar okumak değil, başeserleri tekrar tekrar okumak üzerine kurulu bir âlim olma şeklinde değerlendiren rahiplerden bahseder. Zamanla ilişkileri köylere, kasabalara has çok sakin bir ilişkidir. Aslında bilgelikle, irfanla ilişki, biraz sabır, dinginlik ve yavaşlık gerektirir. İnsanlar hızlı bir biçimde irfana, yani insanlığın o soy bilgisine nüfuz edemezler. Hız, bir teknoloji olarak aslında insanı biraz da irfandan uzaklaştırdı, insanlığın o derin katmanlarına ilişkin okuma biçiminden uzaklaştırdı, dünyanın stilize bir resmini sundu. Saatte 150 kilometre hızla giderken dünyayı nasıl görürüz? Yol boyu ağaçlar varsa, onları ağaç değil, duvar gibi görürüz. Hız, toplumsal ve politik meseleleri de bize, şeklini değiştirerek gösterir.

Türkiye'deki tartışmalar, bu hızdan hayli nasibini almış tartışmalardır: "her şey bir anda olsun bitsin, olmadıysa kahrolsun" diye tartışan, sabırsız bir akletme biçimi mevcuttur. Bu sabırsızlık çocuğun bilgisayarı açmaya çalışırken karşısında iki dakika bekleyemeyip hemen sinirlenmesine, hiddetlenmesine ve klavyeye vurmaya başlamasına ve dedesinin bu aceleyi anlamamasına benzer. Böyle bir sabırsızlık sadece bilgisayara karşı değildir; bu aynı zamanda dünyanın, ülkenin meselelerine karşı da bir sabırsızlıktır.

Hız, insanlarda, gerçekliğe nüfuz etmeye ilişkin bir okuma biçimi hâline gelmiş ve derin okumaya engel olmuştur. Bir grup Avrupalı Peru'nun Ant dağlarına trekking yapmaya gitmişler. Ant dağları, İnka ve Azteklerin medeniyetinin kurulduğu yer. Beyazlar önde, yerliler arkada yük taşıyorlar. Trekking, tempolu yürüyüşle yapılan bir iştir. Beyazlar tempolu bir şekilde yürümeye çalışıyorlar. Yerliler ise biraz yürüyüp sonra oturuyorlar, biraz daha yürüyüp tekrar oturuyorlar. Beyazlar bu duruma çok sinirlenip "bu tembeller, bu ahlâksızlar, bu çalışmaktan kaçınanlar zaten adam olsalardı Cortez'in 1500 askeri bunları kılıçtan geçirmezdi, işte, yine tembeller karşımızda" diyorlar. Ardından beyazların başındaki adam yerlilerin başındaki adama gidiyor "kardeşim, niye oturuyorsunuz, yürüyoruz burada, trekking yapıyoruz" diyor. Kızılderili gülüyor, "beyaz adam, çok hızlı yürüyoruz, biz arada sırada durarak ruhumuzu bekliyoruz" diyor. Modern insanın da galiba, bu hız çağında arada sırada durarak ruhunu beklemesi lazım.

Modernlik, beraberinde bilimi, tekniği ve daha birçok olumlu, hayatı kolaylaştıran, verimli kılan, şeyleri getirdi. Ama hiçbir şey sadece bunlardan ibaret değildir. Teknikle insanın ilişkisi irfanla insan arasında garip bir aralık

yarattı. O yüzden 19'uncu yüzyılın insanı, bilim ve tekniğe iman etmiş, bilim ve teknik marifetiyle yeryüzünde cevabı verilmemiş hiçbir soru kalmayacak diye düşünen, kendine güvenli olarak sembolize edilirken; 20'nci yüzyıl insanı bilim ve tekniğin de beraberinde problemler getirdiğini gören, endişeli ve tedirgin olarak tasvir edilir. Çünkü 20'nci yüzyıl insanı iki büyük ve birçok bölgesel savaş yaşamıştır.

Sonuçta modernleşme, sürekli hesaplaşılması gereken bir olgu olarak karşımızda durmaktadır. Esasen sürekli hesaplaşma işinin de modernleşmenin kardeşi olduğunu unutmamak gerekir. İyiliğin, kötülüğün, olumlu ve olumsuz hâllerin, böyle bir adlandırmayla saf tutmuş ne kadar fikrimiz, yorumumuz varsa, bütün bunların hepsinin modernlik kabı içinde bulunduğunu ihmal etmeksizin, onun toplumsal ve politik hayata, üretime, ekonomiye, insan hayatını kolaylaştırmaya getirmiş olduğu imkânları şüphesiz dikkate alarak, ama sürekli onunla yüzleşerek, onunla hesaplaşarak insanoğlu yoluna devam etmek durumunda. Bu, 20'nci yüzyılın başlarında üzerinde çok durulan konulardan değildi. Dikkat edilirse, İslamcılar da, Türkçüler de, Batıcılar da, bilim ve tekniğin alınması konusunda hemfikirdirler ve buna ilişkin hiçbir itirazları, daha derinlikli bir okumaları yoktur. Ama şimdi, bu üç ekolün de belki takipçisi olan insanlar, bilim ve tekniği kabul ederken, beraberinde mutlaka kritik aklın bu işe eşlik etmesi gerektiğinde hemfikirdirler. Sürekli hesaplaşmak ve böylelikle bir okuma yaparak modernlikle yüzleşmek.

Bu karmaşık mesele bir hikâyeyle tamamlanabilir. Yaşlı bir Çinli tarlasını sulamak için kuyunun başına gidiyor, aşağıya iniyor, kovaya suyu dolduruyor, oflaya pofluya çıkıyor, oradaki domateslerin altına suyu döküyor, biraz nefesleniyor, tekrar aynısını yapıyor. Batılı bir turist bir kova su çıkarmak için bu kadar uğraşan yaşlı adamı görünce “baba niye kendini bu kadar yoruyorsun, bu işin kolay bir yolu var” diyor. Adam, “nedir” diyor. Turist cevap veriyor :“Bu kuyunun başına bir çıkırık yaparsın, bir ip bağlarsın kovaya, çıkırığın kolunu çevirirsin, sen inmezsin, kova iner, bu yükü taşıırken de, çıkırıkla daha kolay çıkartırsın, daha verimli bir yoldur, kendin bir kova çıkaracağına, aynı güçle beş kova su çıkartırsın, niye kendini üzüyor, yoruyorsun.” Çinli adam gülüyor ve diyor ki, “ben, bahsettiğin o çıkırığı bilmediğim için değil, utandığım için kullanmıyorum, çünkü sen bana makineyi teklif ediyorsun, makineyi kullanan bir el makineleşir, o el makineleşince kol makineleşir, o kol makineleşince kalp makineleşir, akıl makineleşir, makine insanı dönüştürür.”

Burada kastettiğim: “bütün makineleri kıralım, yeniden o saf ve homo sapiensin dönemine gidelim, yazıyı da reddedelim”, değil; aksine, hep hesaplaşarak, her adımımızı hesaplayarak, düşünerek, kritik aklın eşliğinde ve hep bir dış bilinçle, kendinizi de dışarıdan gören bir akılla okumak. Zaten modernleşme, bu tür okumalara ilişkin de çok verimli bir damarı bize sunuyor.